

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE.....	7
I. INTRODUCERE	9
I.1. Problema individuației în context semiotic	9
I.2. Individuația și modelul semiotic la Platon	12
I.3. Aspecte ale individuației la presocratici	15
II. „TEORIA PARMENIDIANĂ A IDEII” ȘI PROBLEMA INDIVIDUAȚIEI	23
II.1. „Idea parmenidiană”, individualul și conceptul de participare	23
II.2. Statutul ontologic al sufletului	29
II.3. Fundamentele etice ale concepției despre suflet	42
III. CRITICA „IDEII PARMENIDIENE”	55
III.1. Paradoxurile participării	56
III.2. Unul și Multiplul	65
III.3. Ființa și Neființa	72
III.4. Infinitul ca Idee	84
IV. PROBLEMA INDIVIDUAȚIEI ÎN <i>TIMAIOS</i>	93
IV.1. Discursul despre <i>ceea ce devine ca mit verosimil</i>	93
IV.2. Demiurgul – <i>artizanul</i> Universului	98
IV.3. Structura Universului: sufletul și trupul lumii	101

IV.4. Ierarhia și tipologia individualelor	104
IV.5. Sufletul lumii și cunoașterea rațională	107
IV.6. <i>Înfinitul ca materie</i> – receptaculul	110
IV.7. Individualul și triumphiurile elementare	118
IV.8. Teme presocratice ale individuației platoniciene în <i>Timaios</i>	120
V. UNIVERSAL ȘI INDIVIDUAL ÎN <i>ÁGRAFA DOGMÁTA</i>	125
V.1. Filosofia platoniciană în <i>ágrafa dogmáta</i>	125
V.2. Unul și Diada nedefinită	131
V.3. Numerele Ideale	137
V.4. Mărimile Ideale	143
V.5. Obiectele matematice intermediare	145
V.6. Sufletul și elementele matematice	148
V.7. Individualele	150
VI. CRITICA ARISTOTELICĂ A INDIVIDUAȚIEI PLATONICIENE	153
VI.1. Critica teoriei Ideilor	153
VI.1.1. Critica argumentelor pentru existența Ideilor	154
VI.1.2. Concepția despre suflet ca principiu al mișcării și critica sa	166
VI.1.3. Critica procedului individuației din <i>Timaios</i>	170
VI.1.4. Fizica aristotelică și receptaculul	177
VI.2. Critica teoriei Principiilor	180
VI.3. Problema incompatibilității dintre teoria Ideilor și teoria Principiilor	185
VII. CONCLUZII	191
VII.1. Soluțiile lui Platon la problema individuației	191
VII.2. Semiotica realistă și modelul triadic al semnului	195
BIBLIOGRAFIE	197

I

INTRODUCERE

Deși relația dintre semiotică și ontologie nu apare ca fiind una directă, interdependența acestora devine clară atunci când trebuie să definim structura semnului, obiectul de studiu al disciplinei pe care John Locke o intitula *Semeiotiké* și al cărei rol fundamental era acela de a cerceta „natura semnelor de care se servește mintea pentru înțelegerea lucrurilor”¹. Ca instrument esențial cu care operează gândirea, semnul ține însă locul *altruiva*, iar determinarea acestuia este o operațiune imposibil de situat în afara ontologiei. Semnificația semnului, fie că este reductibilă la obiectul fizic sau ideal pe care acesta îl înlocuiește, fie că este definită ca relație între un sens și un referent, implică precizarea statutului ontologic al acestor componente.

I.1. Problema individuației în context semiotic

Problematika individuației, deși a fost sesizată ca atare în Evul Mediu în cadrul disputei scolastice asupra naturii principiului prin care individul capătă identitate, o întâlnim încă de la primele cugetări ale filosofilor

---

¹ John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, vol. 2, București, Editura Științifică, 1961, pp. 330-331.

Greciei antice, constituindu-se ca una dintre temele majore ale oricărei filosofii care a făcut în primul rând metafizică. Individuația, ca proces prin care *universalul* devine instanțiat la nivelul *individualului*, pune în relație cele două concepte fundamentale ale ontologiei. Iar chestiunea naturii principiului individuației readuce în discuție problema naturii universalilor, ori sub o formă arhicunoscută în literatura de specialitate, „cearta universalilor”. În mod evident, deși aceasta s-a născut în medievalitate, dilema cu privire la felul de a fi al universalilor a apărut o dată cu critica aristotelică îndreptată asupra doctrinei Ideilor platoniciană, doctrină care va avea mulți urmași în filosofia medievală, reuniți sub titulatura *realismului*, după care universalii (Ideile) există în sine, independent de om și lucruri. Originea problematicei ca atare în epoca medievală se situează într-o scriere a lui Porfir din secolul al III-lea, *Isagoga*, o serie de comentarii la *Categoriile* aristotelice, unde acesta aduce în discuție, fără a indica o soluție, statutul ontologic al genurilor și speciilor, adică al universalilor. Boethius, primul comentator al scrierii lui Porfir nu mai rămâne neutru și propune o primă soluție pe linia filosofiei aristotelice, ce va purta numele de *conceptualism*: universalii (genurile și speciile) există doar la nivel mental, acolo unde ajung în urma unor procese de abstractizare după contactul perceptiv prealabil cu obiectele din cadrul cărora sunt disociate proprietățile abstrase.² O a treia soluție la problema universalilor apare în secolul al XI-lea prin Roscelin, care consideră că universalii nu sunt nici dincolo de lucruri, nici în afara lor, ci simple cuvinte care nu desemnează nicio realitate (*flatus vocis*).³ Această concepție pentru care ideile generale nu constituie o realitate, ci doar simple nume, singura realitate existentă fiind individualul, a primit numele de *nominalism*. Cele trei tipuri de soluții vor influența, în mod evident, și problema individuației, statutul ontologic al universalilor fiind privilegiat într-un singur caz, cel al realismului, în celelalte două

---

² Etienne Gilson, *Filozofia în Evul Mediu*, Editura Humanitas, București, 1995, pp. 132-133.

³ *Ibidem*, pp. 223-224.

cazuri, primordial fiind individualul, în timp ce universaliiile sunt fie reprezentări mentale (conceptualismul), fie nume lipsite de orice realitate (nominalismul).

Sarcina fundamentală a semioticii este de a răspunde la întrebarea *ce semnificație are X*, unde *X* poate fi orice, de la un simplu cuvânt sau gest, până la o compoziție muzicală complexă sau film, dacă notăm semnificația lui *X* cu *Y*, atunci analiza semiotică poate fi reductibilă la daterminarea naturii relației dintre *X* și *Y*.⁴ La origine așadar explicația semiotică are în vedere doi termeni: purtătorul semnului și semnificația acestuia. Este cazul modelului semiotic a lui Ferdinand de Saussure care definea semnul ca relație dintre două elemente: semnificat (conceptul) și semnificant (imaginea acustică).⁵ Primul, mai abstract, reprezintă semnificația celui de-al doilea, care, ca „materie” a conceptului, este purtător al semnului. Teoria semiotică a lingvistului elvețian este exemplul clasic al așa-numitului model diadic al semnului. Nu întotdeauna însă semnificația a fost văzută ca un termen unitar, ci, alteori, ea a fost, la rândul ei, înțeleasă ca o relație între alte două elemente, sensul și referentul, caz în care modelul diadic al semnului devine unul triadic. Exemplul cel mai la îndemână este furnizat de semiotica filosofului american Charles Sanders Peirce, pentru care semnul este o relație în care sunt implicați trei termeni: purtătorul semnului (representamen), referentul (obiectul) și sensul (interpretantul).⁶

Revenind la definiția individuației se pune problema locului pe care cei doi termeni ontologici (universalul și individualul) l-ar putea ocupa în cadrul modelelor semiotice. Este evident că purtătorul semnului nu

---

⁴ Marcel Danesi, *Messages, Signs and Meanings: A Basic Textbook in Semiotics and Communication Theory*, third edition, Canadian Scholars' Press, Toronto, 2004, p. 3.

⁵ Ferdinand de Saussure, *Course In General Linguistics*, translated by Wade Baskin, New York, Philosophical Library, 1965, p. 66.

⁶ Charles Peirce, *Logic as semiotic: The Theory of Signs*, in „Philosophical Writings of Pierce”, edited by Justus Buchler, New York, Dover Publications, p. 99.

poate fi reductibil la niciunul dintre cele două elemente relaționate în cadrul procesului individuației. Pentru Saussure semnificantul, în cazul semnului lingvistic, nu este sunetul material, componenta fizică, ci amprenta psihică a acestui sunet. La Peirce, reprezentamenul poate fi fie un obiect al percepției, fie unul al gândirii, deci atât un individual, cât și o idee generală. Este evident că relația individual-universal din cadrul individuației se leagă de componenta semnificației din modelul semnului. Iar această relație se poate transforma într-un singur element (fie individualul, fie universalul) în cazul teoriilor moniste despre semnificație, sau se poate păstra ca atare în cadrul teoriilor dualiste ale semnificației. Teoriile dualiste definesc semnificația ca relație dintre sens (universal) și referent (individual) și sunt integrate modelelor triadice ale semnului, în timp ce teoriile moniste reduc semnificația fie la sens (universal), fie la referent (individual) și sunt adoptate de modelele diadice ale semnului.⁷ Modelul semiotic al lui Saussure, spre exemplu, adoptă o teorie monistă a semnificației în care aceasta este redusă la sens. Luând în considerare și cele trei soluții medievale în problematica statutului ontologic al universalilor, atunci putem construi, în funcție de acestea, o tipologie alternativă a modelelor semiotice, clasificându-le în modele ale semnului realiste, conceptualiste și nominaliste.⁸ În cadrul modelului realist, semnificația, fie ea monistă sau dualistă, este independentă de subiectul cunoscător, având o existență reală din punct de vedere ontologic. Pentru modelul conceptualist semnificația este o componentă mentală, rezultat al procesului cunoașterii, în timp ce modelul nominalist echivalează semnificația cu *flatus vocis* și reduce semnul la însăși purtătorul acestuia.

I.2. Individuația și modelul semiotic la Platon

Având în vedere corelația arătată dintre studiul procedurii individuației și descrierea modelului semiotic, rezultă că pentru a elucidarea natura

⁷ Winfried Nöth, *Handbook of Semiotics*, BLOOMINGTON, Indiana University Press, 1990, p. 96.

⁸ *Ibidem*, p. 84.

semnului în cadrul filosofiei lui Platon este deosebit de utilă o analiză a procesului individuației platoniciene. Rămâne de văzut ce tip de semiotică (realistă, conceptualistă sau nominalistă) va pune în lumină cercetarea asupra relației dintre universal și individual, și, totodată, ce tip de definiție a semnificației (monistă sau dualistă) și implicit, ce tip de model semiotic (diadic sau triadic).

Analiza problematicii individuației la Platon va avea două coordonate, una externă filosofiei platoniciene, iar o alta internă acesteia. Astfel, pe de o parte, explicarea procesului individuației platoniciene va trebui relaționată cu analiza aceluiași proces din concepțiile filosofilor presocratici, filosofi care l-au influențat pe Platon; pe de altă parte, individuația platoniciană trebuie privită și prin „ochii” lui Aristotel, mai ales dacă avem în vedere că o ultimă fază a teoriei Ideilor (cea din „doctrinile nescrise”) este prezentată și criticată chiar de Stagirit, în scrierile sale. O a doua coordonată a analizei se referă la urmărirea evoluției interne a teoriei Ideilor platoniciene. Problematika individuației la Platon este cu deosebire corelată cu explicarea „formulei participării”. De aceea, cercetarea individuației în filosofia platoniciană va trebui să urmărească concomitent și înfățișările pe care le capătă această temă de-a lungul etapelor dezvoltării teoriei lui Platon.

Analiza individuației necesită în primul rând definirea conceptelor de universal și individual în cazul filosofiei platoniciene. Platon utilizează pentru descrierea ființei, încă din dialogul *Euthyphron*, 6d9-e1⁹, doi termeni *éidos* și *idéa*, care deși în anumite contexte par a avea semnificații diferite, în altele sunt utilizați în desemnarea aceluiași sens, ori a unuiuia apropiat¹⁰, și anume a temeiului, transcendent, ce îndeplinește în același

⁹ Pentru textele în greacă veche ale dialogurilor lui Platon a fost utilizată ediția *Platonis Opera*, ed. John Burnet, Oxonii, E. Typographeo Clarendoniano, 1899.

¹⁰ Astfel, în unele pasaje, așa cum este și *Euthyphron*, 6d9-e1, *éidos* și *idéa* par a semnifica diferit, primul referindu-se la temei, celălalt la rolul paradigmatic al ființei, însă în alte dialoguri, sensurile celor doi termeni interferează sau chiar se suprapun. Platon nu face o distincție clară semantică între *éidos* și

timp rolul de model al sensibilului. Problema definirii individualului platonician este una mai complexă. Două sunt premisele înțelegerii acestuia: mai întâi, universaliiile, Ideile, sunt separate (*chorismós*) de lumea lucrurilor sensibile a individualelor; apoi, individualele își capătă existența din punct de vedere ontologic prin participarea (*metéchein*) la universalii, stabilindu-se o relaționare de tip model-copie între universal și individual. Prin urmare, Ideea, ca ființă în sine, este autonomă și independentă din punct de vedere ontologic, în timp ce existența individualului nu poate fi înțeleasă decât în relație cu Ideea, fiind dependentă de aceasta.

Un aspect care interferează cu cercetarea noastră este constituit de problematica sufletului în cadrul filosofiei platoniciene. Aceasta întrucât, ontologic, sufletul are caracteristici ce țin atât de Idei, cât și de individuale, iar epistemologic, ca „substrat” al funcțiilor cognitive, intermediază însăși procesul cunoașterii individualului, prin relaționarea gândirii cu senzațiile. Sufletul apare astfel ca entitate relațională între Idei și individuale, îndeplinind un rol major în desfășurarea individuației.

Aceste linii tematice vor fi urmărite de-a lungul dezvoltării teoriei Ideilor, în cadrul a patru capitole care țin seama de principalele etape ale evoluției filosofiei lui Platon. Astfel, punctul de plecare (cap. 2: „*Teoria parmenidiană a Ideii*” și *problema individuației*) îl constituie debutul teoriei Ideilor, petrecut în dialogurile de maturitate *Banchetul*, *Menon*, *Cratylos*, *Phaidon*, *Phaidros* și *Republica*, unde doctrina platoniciană este articulată pe cea parmenidiană, dar care, în același timp, prin conceptul de participare, dar mai ales, prin concepția despre suflet, teoria Ideilor salvează lumea individualelor de aparența parmenidiană, introducând, totodată, nedescoperite încă, paradoxuri, germeni ai viitoarei restructurări ideatice. Apoi, problematica individuației este cercetată în cadrul unor dialoguri ca *Parmenide*, *Theaitetos*, *Sofistul* și *Philebos* (cap. 3: *Critica „Ideii parmenidiene”*), scrieri care aparțin așa-numitei perioade critice a primei teorii a Ideilor, prin care sunt evidențiate aporiile acesteia, precum și căile de soluționare a lor, fapt echivalent cu o

---

idéa, dar, totodată, uneori îi întrebuițează în mod diferit, exprimând aspecte distincte ale ființei. Cf. Gheorghe Vlăduțescu, *Ontologie și metafizică la greci: Platon*, București, Editura Academiei, 2005, pp. 65-68.

reconstrucție a doctrinei platoniciene. Următorul capitol (cap. 4: *Problematika individuației în Timaios*) este dedicat celui mai important dialog din punctul de vedere al problematicii individuației, *Timaios*, unde teoria Ideilor este circumscrisă analizei lumii individualelor. Ultimul capitol destinat doctrinei platoniciene (cap. 5: *Universal și individual în doctrinele nescrise*) are ca obiect de cercetare principalele teme legate de problema individuației identificabile în pasajele aristotelice referitoare la *ágrafa dogmáta*. Cele patru capitole referitoare la problematica individuației descifrabilă în teoria Ideilor sunt încadrate, pe de o parte, de o scurtă descriere a conceptelor de universal, individual în cadrul concepțiilor filosofice presocratice (cap. 1.3: *Aspecte ale problemei individuației în filosofia presocraticilor*), iar, pe de altă parte, de o cercetare mai amplă cu privire la modalitatea în care Aristotel s-a raportat la principalele teme legate de individuația platoniciană (cap. 6: *Critica aristotelică a individuației platoniciene*).

I.3. Aspecte ale individuației la presocratici

Milesienii sunt cei care introduc o nouă înțelegere a lumii prin înlocuirea cauzelor mitologice implicate în generarea acesteia cu unele naturale, deduse rațional, substituind presupuziția hesiodică a nașterii Universului din Haos cu premisa științifică *din nimic nu se naște nimic*, fapt ce echivalează cu admiterea ipotezei că lumea sensibilă are un *început (arché)*, din care vin toate și la care toate se întorc, cu statut ontologic de principiu nenăscut și nepieritor. Acest *arché*, identificat cu apa de Thales¹¹, cu *apeiron*-ul de Anaximandru¹² sau cu aerul de Anaximene¹³,

---

¹¹ H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin, Weidmannsche Verlagbuchhandlung, 1951, „Thales”, A12; *Filosofia greacă până la Platon*, vol. 1, partea 1, coord. Adelina Piatkovski și Ion Banu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, Thales, A12.

¹² H. Diels, W. Kranz, „Anaximandros”, A9, B1; *Filosofia greacă până la Platon*, vol. 1, partea 1, „Anaximandros”, A9, B1.

¹³ H. Diels, W. Kranz, „Anaximenes”, A4, A5; *Filosofia greacă până la Platon*, vol. 1, partea 1, „Anaximenes”, A4, A5.

are astfel, pe lângă semnificația cosmologică, aceea de origine materială a lumii, și una metafizică, de universal. Problema care se ivește în cazul milesienilor este aceea a producerii individualelor, datorită dificultății, semnalate și de Aristotel¹⁴, în explicarea cauzei mișcării și a transformării, în virtutea căreia din substanța primă apar celelalte elemente, iar apoi, înfinitatea lucrurilor. Potrivit milesienilor, generarea se produce de la sine, prin separarea contrariilor la Anaximandros¹⁵, sau prin comprimare și rarefiere la Anaximenes¹⁶, considerându-se, prin intermediul unei concepții hylozoiste, că materia primă însuflețită este capabilă de auto-mișcarea și de autoinițierea transformărilor prin care apar celelalte elemente și individualele.

Pythagoricii concep universalul sub forma numerelor, dar nu fac din acestea entități transcendente, ci imanente materici.¹⁷ Prin această reformulare a principiului pythagoricii reușesc să explice ceea ce milesienii neglijaseră, diferențele dintre individuale. Numerele, constituindu-se atât ca materie, cât și ca formă a lucrurilor, arată deosebiri dintre acestea, însă doar la nivelul speciei sau genului, nu și în interiorul lor, ceea ce creează dificultăți în înțelegerea procesului individuației, explicându-se mai bine forma decât materia lucrurilor, universalitatea decât individualitatea acestora.¹⁸ Privitor la generarea individualelor, Diogene Laertios prezintă o schemă cosmogenică preluată din cartea lui Alexandros Polyhistor, *Succesiunile filosofilor*, care aparține, se pare, pythagoris-

¹⁴ Aristotel, *Metafizica*, 984a. Pentru textul în greaca veche al tuturor lucrărilor lui Aristotel a fost utilizată ediția *Aristotelis Opera*, ed. Immanuel Bekker, Oxonii, E. Typographeo Clarendoniano, 1837. Pentru traducerea în limba română a *Metafizicii* lui Aristotel au fost utilizate edițiile Aristotel, *Metafizica (A-E)*, trad. Gheorghe Vlăduțescu, București, Editura Paideia, 1998, și Aristotel, *Metafizica*, trad. Șt. Bezdechi, București, Editura Academiei, 1965.

¹⁵ H. Diels, W. Kranz, „Anaximandros”, A9; *Filosofia greacă până la Platon*, vol. 1, partea 1, „Anaximandros”, A9.

¹⁶ H. Diels, W. Kranz, „Anaximenes”, A5, A7, B1; *Filosofia greacă până la Platon*, vol. 1, partea 1, „Anaximenes”, A5, A7, B1.

¹⁷ Aristotel, *Metafizica*, 985b32, 987b11, 987b28, 1090a20.

¹⁸ Gheorghe Vlăduțescu, *Ontologie și metafizică la greci: presocraticii*, București, Editura Paideia, 1998, pp. 80-85.